

Галина Лукаш

МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, МОВНА ОСОБИСТІТЬ І МОВНА СВІДОМІСТЬ

Ще в Давній Греції вважали, що людина, яка не розмовляє грецькою мовою, – варвар. За гіпотезою лінгвальної відносності Е. Сепіра-Л. Уорфа «немає нічого у нашій свідомості, чого б не було в мові». Проте власне мовну ідентичність як різновид ідентичності дослідники почали виокремлювати недавно. Передусім ідеться про те, що формування мовної ідентичності передбачає мовну ситуацію, яка в кожній країні має свої особливості; мовних особистостей – потенційних партнерів комунікації, а також соціальний та культурний контекст, який виявляється в мовній свідомості.

Питання мовної ідентичності найбільш гостро постає під час вибору білінгвом потрібної мови в певний момент. У соціолінгвіста Тетяни Бурди є цікаві дані щодо двомовності українців: фактично до осіб, які по-перемінно користуються обома мовами, належать переважно українці, абсолютна ж більшість українських росіян віддає перевагу вживанню однієї мови – російської.

У лютому 2015 року Київський міжнародний інститут соціології дослідив, які верстви українського суспільства найбільш вразливі до впливу російської пропаганди. Щоб кількісно оцінити цю вразливість, учені інституту запровадили індекс результативності російської пропаганди (РРП), який має відповідати рівню згоди респондента з основними її тезами, а саме: Майдан організували американці разом із націоналістами – у результаті Майдану до влади прийшли націоналісти, які загрожують російськомовному населенню України – Крим і схід України були в небезпеці – Крим вдалося захистити, долучивши його до складу Росії, а схід повстав і хоче незалежності та гарантій безпеки – націоналісти, що незаконно прийшли до влади, почали війну зі своїм народом. Опитування проводилося на всій території України включно з окупованими територіями Донбасу, але за винятком Криму. За його результатами: середній індекс РРП по Україні – 26 одиниць, але для україномовних цей індекс дорівнює лише 15 одиницям, натомість для російськомовних – 38 одиницям (Діаграма 1). Отже, рівень довіри україномовних громадян до російської пропаганди значно менший за середній, а російськомовних – значно більший за середній. Загалом російськомовні у 2,5 рази вразливіші до впливу російської пропаганди за україномовних.

Діаграма 1. Індекс результативності російської пропаганди залежно від мови, якою відповідав респондент

Не менш показовими є дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», проведені в серпні та листопаді 2014 року. Окремо тут слід звернути увагу на показники щодо двомовних громадян та громадян, що говорять суржиком. Із них очевидно: якщо ідентичність народу розмита, є ризик хибного ототожнення себе з іншим народом [2].

Мова, будучи інструментом культури, формує уявлення про реальний світ, який оточує людину, і саму особистість, яка саме через мову сприймає традиції, звичаї, мораль, систему норм і цінностей свого народу та ін. Феномен «мовна особистість» з'явився в лінгвістиці з виходом монографії Ю. М. Караулова «Російська мова і мовна особистість» наприкінці 80-х років ХХ століття. У діахронному аспекті проблема формування мовної особистості не є новою, науковці досліджували її як: мовне вираження «духу народу» й «інстинкту розуму» (В. фон Гумбольдт); «чуття мови народом» (І. А. Бодуен де Куртене); «лінгвістичний інстинкт» (Л. В. Щерба); «мовну здатність» (А. М. Шахнарович) та «мовну особистість» (Г. І. Богін, Ю. М. Караулов). Сам термін «особистість» має досить давнє походження. У Стародавній Греції він озна-

чав театральну маску, яку актори використовували під час вистав із метою надати кожному персонажеві того вигляду, якого вимагав його характер. Із часом указаний термін поширився на самого актора й на ту роль, яку він виконував. І, оскільки маска зображала той чи інший тип із реального життя, поняття «особистість» наблизилось до його сучасного розуміння. Остаточно цей термін було переосмислено й офіційно зафіксовано як такий, що характеризує окремого індивіда, у римському праві. Від початку появи терміна *мовна особистість* учених цікавив узагальнений образ носія мови. І якщо в наш час лінгвісти вже говорять про виникнення поряд з усною та письмовою мовою третьої її форми – електронної мережної мови, то сьогодні вже йдеться і про появу віртуальної мовної особистості.

Проблема мовної особистості тісно пов'язана з проблемою мовної свідомості. Під мовною свідомістю розуміємо історично зумовлену сукупність образів свідомості, втілених у мовних знаках, характерних для певної епохи. У свідомості людей поняття «мова» і «народ» тісно пов'язані: один народ – це ті, хто розмовляє однією мовою. Саме мова об'єднує народ і відрізняє його від інших народів. Особливо національна специфіка виявляється в реакціях-порівняннях асоціювання: укр. *очі як волошки, терен, вишні, озера, сонце*; рос. *глаза – как бусы, искры, звёзды, как у совы*; амер. *eyes – coins* (монети), *marble balls* (мармурові кулі), *ocean* (океан). Виявляється ця відмінність і в топонімічних назвах (пор. московські *Черёмушки* і київські *Осокорки* та вінницькі *Вишеньки*), а також у мовному етикеті: в минулому в Україні діти зверталися до батьків тільки на *Ви*, а в третій особі, коли йшлося про батьків чи старших людей, вживалися форми множини (*батько прийшли, мати попросили*) [1].

Мова поєднує людей більше, ніж класова, партійна, релігійно-конфесійна належність, більше ніж історія народу (її не всі знають), а іноді навіть більше ніж етнічне походження (згадати хоча б А. Кримського, Марко Вовчок, Юрія Клена, Василя Вишиваного, В. Липинського, які не мали в собі української крові, проте українська мова духовно поєднала їх з українським народом). «Ні прозивання, ні віросповідання, ні сама кров предків не роблять людину належною до тієї чи іншої народності... Хто якою мовою думає, той до того народу належить», – писав син датчанина і німкені російський учений В. Даль. Подібну думку знаходимо і в О. Потебні: «Єврея, цигана, татарина, німця, зросійщених настільки, що мовою їхньої заповітної думки стала російська мова, ми не можемо зарахувати ні до якого народу, крім російського» [3, с. 186]. Коли населення США почало усвідомлювати себе окремою нацією, бажання національно виокремитися стимулювало виникнення й розвиток американського варіанту англійської мови, який тепер зафіксований у словнику Ноя Вебстера. Як зазначає в інтерв'ю «Україні молодій» відомий мовознавець Лариса Масенко, якби чехи після їхньої германізації, литовці, латиші й естонці не зміцнили позиції своїх національних мов, вони не мали б своїх самостійних держав. Ізраїльтяни доклали величезних зусиль, щоб зробити своєю розмовною мовою іврит – мову священних текстів, яку в побуті не використовували, і саме ця мова виконала консолідуючу роль державної в Ізраїлі (Україна молода, 25.12.2014).

Професор І. Ющук зазначає, що викривлену, пошкоджену національну самоідентифікацію значної частини українського народу породжує не тільки недостатня обізнаність зі своїм історичним минулим, а й переважно викривлена мовна ситуація. Сьогодні ми маємо унікальну можливість «перепрограмувати» себе, свою мовну свідомість і самосвідомість. Визнання повноцінності мови, надання їй гідного місця серед інших національних духовних цінностей, повага до неї як до національної святині формує у свідомості людей уявлення про себе як про повноцінну, самодостатню націю, яка здатна творити своє духовне життя й не жebraкувати по чужих культурах [1].

Література:

1. Ковальова Т. Мовний компонент національної самосвідомості як визначальний чинник мовної політики держави <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/2/01.pdf>.
2. Оснач С. Мовна складова гібридної війни / Сергій Оснач // Портал мовної політики. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://language-policy.info/2015/06/serhij-osnach-movna-skladova-hibrydnoji-vijny/>.
3. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня. – К. : Наукова думка, 1993. – 191 с.